

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів);

Максим Вячеславович ПУЗИРЕВСЬКИЙ,

начальник кабінету кафедри тактико-спеціальної підготовки
Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ФОНОВІ ЯВИЩА ЗЛОЧИННОСТІ» В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ДОКТРИНІ

За сучасних умов розвитку державності дослідження злочинності не може бути повним та якісним без надання характеристики її взаємозв'язку з різними негативними соціальними явищами чи соціальними відхиленнями. В кримінологічній науці дані явища отримали назву «фонові явища злочинності», що здебільшого проявляють себе у вигляді алкоголізму, безпритульності, бродяжництва, наркоманії, незаконної міграції, проституції, расизму та інших негативних соціальних явищ.

Слід наголосити, що прояви негативних явищ в сучасному соціумі є достатньо різноманітними. Анти-соціальна девіантна поведінка людей, як правило, здебільшого слугує фундаментом для вчинення злочинів і являє собою єдиний і безперервний цілеспрямований процес, а отже, значна частина соціальних негативних явищ є безумовним порушенням загально прийнятих моральних норм і правил у суспільстві, що за відповідних несприятливих умов можуть в майбутньому переростати у вчинення правопорушень чи злочинів. Так, наприклад, зловживання алкогольними напоями та вживання наркотичних засобів сприяють вчиненню корисливо-насильницьких злочинів, злочинів проти громадського порядку, громадської безпеки та моральності.

Проте, незважаючи на високий рівень поширення різноманітних форм девіантної поведінки, в науковій літературі до теперішнього часу не вироблене єдине визначення поняття «фонових явищ злочинності».

Так, Ю. М. Антонян під криміногенними «фоновими явищами» розуміє такі, що хоча й не відносяться за своєю суттю до злочинних, проте самі по собі представляють чималу суспільну небезпеку, активно сприяють злочинності, виступають її сприятливим фоном, впливають на моральність суспільства в цілому [1, с. 427].

Аналогічної точки зору дотримується І. М. Даньшин, який називає «фоновими» ті соціальні явища, що пов'язані з повторенням поведінки та/чи усталеним фактичним соціально-правовим становищем людини, за якого можливо прогнозувати найвищу (особливу) ступінь ймовірності вчинення особами діянь, що мають в собі ознаки злочину [2, с. 87].

На думку ж Ю. В. Александрова та В. Б. Харченка, «фонові явища злочинності» – це сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і органічно пов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи, а зрештою – і всього суспільства [3, с. 165; 4, с. 733].

В. С. Батиргареева висловлює схожу наукову позицію, зазначаючи з цього питання так: «Фонові явища – це деякі форми так званої дозлочинної поведінки (або дозлочинні форми поведінки, що відхиляється від соціальної норми), які є супутніми буттю людини і тісно пов'язані зі злочинністю, створюючи живильний ґрунт для останньої, а також нерідко сприяють формуванню в особи мотиву й умислу на вчинення злочину» [5, с. 372].

Неодмінно цікавим для кримінологічної доктрини є твердження Д. О. Назаренка, який пропонує розуміння «фонових явищ злочинності» у структурно-функціональному та феноменологічному аспектах – як явища соціальної дійсності та як феномена. В першому аспекті фонові для злочинності явища становлять асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей. До числа цих явищ віднесено алкоголізацію, наркотизацію, бродяжництво, безпритульність, проституцію, насильство в сім'ї, расизм, ксенофобію, нелегальну міграцію та інші асоціальні види діяльності, які деформують особистість і підвалини суспільної моральності [6, с. 403].

У свою чергу, Н. Ф. Кузнецова та В. В. Лунєєв вказують на те, що зі зростанням злочинності прямо і сильно змінюється динаміка правопорушень, аморальних явищ: пияцтва, наркоманії, токсикоманії, самогубств, проституції, бродяжництва, бідності, розпаду сімей, сирітства, дитячої безпритульності і бездоглядності, дезадаптації дорослих і дітей, інших соціальних відхилень, а також психічних розладів й інших «фонових явищ» [7, с. 249].

Подібних поглядів дотримується В. В. Голіна, який, зокрема, відносить до «фонових явищ» – алкоголізм, наркоманію, порушення норм соціальної моралі, громадського порядку і безпеки, проституцію, бідність, безробіття, віктимність і віктимізацію, що кореляційно або іншим різновидом детермінації пов'язані зі злочинністю [8, с. 16–17].

Також, цілком слушною є думка Ю. В. Орлова, який визначає «фонові» для злочинності явища як криміногенні фактори або ж похідні від останніх явища, що становлять собою окремі масові форми девіантної, деструктивної поведінки та виявляють сталі зв'язки зі злочинністю [9, с. 7].

При цьому вважаємо за доцільне зауважити, що фонові явища, виступаючи елементом комплексу причинного зв'язку зі злочинністю, не завжди породжують злочинність, вони є лише певним її своєрідним «підживленням», тиснучи на правосвідомість і правову культуру поведінки громадян, будучи при цьому факторами формування криміногенної мотивації. Окрім того, життєздатною буде точка зору, стосовно якої «фонові явища злочинності» повинні розглядатися синонімічно адиктивній, аморальній, аномальній, анти-соціальній, девіантній, деструктивній, злочинній, негативній, маргінальній і протиправній поведінці особи.

Таким чином, в кримінологічній доктрині на теперішній час не вироблено єдиного уніфікованого підходу до розуміння фонових явищ злочинності, їх поняття та переліку. Це, на нашу думку, не дозволяє повноцінно їх використовувати як на загальнотеоретичному рівні, так і у повсякденній вітчизняній кримінологічній практиці.

Список бібліографічних посилань

1. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. М. : Логос, 2004. 448 с.
2. Даньшин И. Н. «Фоновые» явления преступности как дополнительный предмет криминологии. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 68. С. 87–91.
3. Курс криминології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / Ю. В. Александров, О. М. Джужа, П. П. Михайленко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
4. Українська криминологічна енциклопедія : довідкове вид. / О. М. Бандурка, О. М. Джужа, О. М. Литвинов, В. В. Сокуренок та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернія, В. В. Сокуренка. Харків : Золота миля, 2017. 804 с.
5. Криминологічний довідник : довідкове вид. / О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, О. М. Джужа, О. М. Литвинов та ін. ; за наук. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2013. 412 с.
6. Назаренко Д. О. Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 484 с.
7. Кузнецова Н. Ф., Лунеев В. В. Криминология : учебник. М. : Волтерс Клувер, 2004. 640 с.
8. Криминологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. Ю. Шостко та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
9. Криминологія (Особлива частина) : навч. посіб. / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. М. Орлов, В. М. Трубников та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

Одержано 20.03.2018